

PRÍKLAD LOGICKÉHO VÝVOJA POJMU¹

Vladimír MANDA

Predložený príspevok nadväzuje na rozsiahlu diskusiu venovanú problematike vývoja pojmov. Cieľ môjho príspevku je relatívne veľmi jednoduchý a čo do rozsahu obmedzený. Je zameraný na analýzu príkladu vyvíjajúceho sa pojmu. Preto sa vo svojom príspevku fakticky nezaobieram názormi, ktoré doteraz v rámci uvedenej diskusie odznali. Na druhej strane je celý príspevok polemikou s názorom iniciátora celej diskusie P. Cmureja, že vývoj pojmov v logickom zmysle nie je možný.[1]

Pojem, na ktorom budem demonštrovať jeho vývojový pohyb, je pojem *znalec európskeho jazyka*. Vzhľadom na to, že nám v tomto príklade nejde o sledovanie skutočného historického pohybu spojeného s formovaním a rozvojom európskych jazykov a ich znalcov, ale len o zdôvodnenie možnosti logického pohybu pojmov vôbec, má náš príklad len málo spoločné so skutočným, reálnym logickým pohybom daného pojmu. Na druhej strane, keďže aj umelý pojem musí rešpektovať zvolené východiská, jeho vývojový pohyb nie je svojvoľným pohybom.

Preto je celkom prirodzené, že tak ako skutočný pojem „znalec európskeho jazyka“ vznikol za určitých reálnych historických pomerov, ktoré vymedzili jeho prvú podobu, je potrebné vymedziť východiskové podmienky nami sledovaného umelého pojmu *znalec európskeho jazyka* (ZEJ). (V ďalšom texte, ak neuvediem inak, hovorím len o našom umelom pojme ZEJ.)

Logický zrod pojmu ZEJ musí byť vymedzený určitými elementárnymi podmienkami nachádzajúcimi sa mimo samého pojmu, ktoré však pojem vo svojom obsahu musí reflektovať. To znamená, že na logickom počiatku predpokladáme skutočnú existenciu niekoľkých európskych jazykov a vzhľadom na ďalšie okolnosti súvisiace s jeho vývojom budeme predpokladať existenciu len troch európskych jazykov (A, B, C). Rovnako predpokladáme množinu individuí, ktoré dané jazyky ovládajú, t. j. sú ich zncami. Ak by tu jestvoval len jeden európsky jazyk, potom by každý, kto by ho ovládal, svoju znalosť európskeho jazyka (EJ) ako špecifickú vlastnosť nemal ako ďalej zdokonaľovať a stupňovať. Tým, že by si napríklad osvojil mimoeurópsky jazyk, by sa síce zdokonalil a rozvinul ako *jazykový znalec*, ale nie ako ZEJ.

¹ Predkladaný príspevok nadväzuje a v podstatných momentoch ďalej rozvíja príklad vyvíjajúceho sa pojmu, ktorý som v stručnej podobe predniesol na II. slovenskom filozofickom kongrese v Bratislave 27. októbra 2000.

Súčasne predpokladáme, že každý zo ZEJ ovláda v našom logickom počiatku len jeden jazyk. Je pravdepodobné, že uvedená podmienka je vzhľadom na skutočné historické podmienky značne umelá. Ale ako som zdôraznil vyššie, našim cieľom je *príklad* logického pohybu pojmu, a nie jeho skutočný, históriou podmienený logický pohyb.

Ak chceme uviesť náš pojem do vývojového pohybu, musíme si ujasniť, akým smerom a k čomu sa má začať uberať. Tento moment je nevyhnutným dôsledkom umelosti nášho príkladu, pretože v reálnom vývoji pojmu tu niet nikoho, kto by ho mohol zámerne podnecovať v pohybe určitým smerom. Okrem toho napriek umelosti nášho príkladu nie je možné vylúčiť, že by sa niekto iný mohol rozhodnúť pohyb pojmu ZEJ sledovať v inom smere, než v akom ho budeme sledovať v našom príklade. Smer, v ktorom ho chceme uviesť do pohybu, vychádza z najjednoduchšej možnosti, ktorá sa nám tu ponúka. Ide o možnosť rozvíjať a stupňovať vlastnosť „*znalosť európskeho jazyka*“, ktorá prislúcha individuám. Je tu možnosť rozvíjať danú vlastnosť od jej najjednoduchšej formy, obsahujúcej v sebe znalosť jedného jazyka, až po formu, ktorá je z hľadiska obsahu stanovená v jej všeobecnosti a univerzálnosti, t. j. „*znalosť všetkých európskych jazykov*“. Rovnako je zrejmé, že vlastnosť „*znalosť európskeho jazyka*“ nie je možné z daného pohľadu ďalej rozvíjať.

Obráťme teraz pohľad na náš pojem, vymedzený uvedenými podmienkami, a pokúsme sa ho vyjadriť v *jeho prvej vývojovej forme*. Nie je ťažké zistiť, že jeho prvá vývojová forma má tvar „*znalec iba jedného európskeho jazyka*“ (Zi1EJ). Z hľadiska už naznačeného pohybu je to najjednoduchšia a súčasne prvá forma, v ktorej sa náš pojem ZEJ objavuje na „historickej“ scéne.

Obsah pojmov ZEJ a Zi1EJ je rozdielny. Ide však o taký typ rozdielu, ktorý má povahu *ekvivalencie*. To znamená, že by v každom výroku, v ktorom by sme pojem ZEJ nahradili pojmom Zi1EJ, pravdivostná hodnota daného výroku ostala nezmenená. Samozrejme, že daná ekvivalencia je platná len v počiatočnom štádiu vývoja daného pojmu, t. j. keď každý znalec európskeho jazyka je znalcom len jedného EJ.

Iným dôležitým momentom obsahu uvedených pojmov je fakt, že pojem ZEJ vo svojom obsahu abstrahuje od rôznosti európskych jazykov, ako aj od faktu, že každé individuum ovláda len jeden jazyk. V určitom zmysle môžeme dokonca povedať, že je k daným momentom irelevantný. Veď uvedený pojem sa „nebráni“ tomu, aby do jeho rozsahu spadali individua, ktoré ovládajú viac EJ. A ani obsah uvedeného pojmu sa nebráni tomu, aby bol obohatený o vlastnosť „*znalosti dvoch alebo viacerých jazykov*“. Podľa nášho názoru sú to práve uvedené vlastnosti pojmu ZEJ, ktoré mu umožňujú, aby sa špecificky menil a súčasne bol tým istým pojmom. Z tohto pohľadu možno obsah pojmu ZEJ vyjadriť aj presnejšie, t. j. vo forme:

(1) $Z (A \vee B \vee C) EJ$.

Uvedený tvar síce explicitne nevyjadruje fakt, že každý ovláda len jeden jazyk, ale súčasne ho nevyklúča. Dôležité je tiež to, že uvedená podoba nevyklúča, aby niekto ovládal aj viac jazykov.

Prvá vývojová forma nášho pojmu, t. j. pojem Zi1EJ, už v tomto smere nie je tolerantná, pretože ten, kto si osvojí druhý európsky jazyk, nadobúda vlastnosť, ktorú

pojmem $Zi1EJ$ vo svojom *obsahu* nemá alebo ju priamo vylučuje. Preto je táto forma pojmu ZEJ len prechodnou vývojovou formou. Z druhej strany je zrejmé, že pojem $Zi1EJ$ je konkrétnejší ako pojem ZEJ , pretože abstrahuje len od rôznosti európskych jazykov, ale nie od faktu, že každé individuum ovláda len jeden jazyk. Preto presnejšie vyjadrenie jeho obsahu má podobu:

(2) $Z(A \vee \vee B \vee \vee C) EJ$.

Jeho obsah je spojený vylučujúcou sa alternatívou, disjunkciou ($\vee \vee$). Ak porovnáme rozsahy uvedených pojmov po formálnej stránke, môžeme konštatovať ich totožnosť. Každé individuum ovládajúce niektorý EJ , ovláda len jeden a každé individuum ovládajúce jeden EJ , ovláda len niektorý EJ . Rozsahová totožnosť uvedených pojmov nám však nemôže zakrývať fakt, že tie isté individua v rozsahu oboch pojmov sú kladené rôznym spôsobom. Individua v rozsahu pojmu ZEJ sú kladené tak, že majú len jednu spoločnú vlastnosť a tou je „*znalosť EJ*“. Individua v rozsahu pojmu $Zi1EJ$ sú kladené dvoma spoločnými a súčasne platnými vlastnosťami. Je to vlastnosť „*znalosť EJ*“ a vlastnosť „*znalosť iba jedného jazyka*“. Rovnako ako pojmy „*rozumná bytosť*“ a „*rozumný dvojnohý cicavec*“ majú totožný rozsah, ale spôsob danosti individuí v rozsahu je rozdielny.

Prvá vývojová forma pojmu ZEJ , t. j. pojem $Zi1EJ$, kladie všetky individua vo svojom rozsahu, obrazne povedané, do jedného radu a logicky dáva rovnaké možnosti všetkým individuíam prekonať dané východisko v určitom smere a dostať sa na vyššiu úroveň. Mimologické dôvody, ktoré vedú niektoré individua k využitiu danej logickej možnosti, sú prirodzené, mimo našej pozornosti. Len čo si však niektoré individua osvoja druhý EJ , v logickom svete sa nutne objavuje pojem *znalec dvoch európskych jazykov* ($Z2EJ$).

Vzniká druhá vývojová forma. Ak porovnáme pojmy $Zi1EJ$ a $Z2EJ$ tradičnými prostriedkami logiky, prideme k záveru, že uvedené pojmy sú z hľadiska svojich rozsahov a obsahov rozdielne. Znalec dvoch európskych jazykov nespadá do rozsahu $Zi1EJ$ a naopak. Pokiaľ ide o obsahy, tiež sa vylučujú, pretože obsah pojmu „*znalec iba jedného EJ*“ nezahŕňa vlastnosť „*znalosti viacerých EJ*“ a obsah pojmu *znalec dvoch EJ* nemôže do svojho obsahu zahrnúť súčasne „*znalca iba jedného EJ*“.

Tu je však potrebné uvedomiť si, že pojem, ktorého vývoj chceme sledovať, nie je pojem $Zi1EJ$, ale pojem ZEJ . Ten má prechádzať vo svojom vývoji do vyšších štádií. Jednoduchým porovnaním pojmov ZEJ a $Z2EJ$ zistíme, že nielen rozsah pojmu $Z2EJ$ sa nachádza v rozsahu pojmu ZEJ , ale aj obsah pojmu $Z2EJ$ je pojem ZEJ schopný zahrnúť do svojho obsahu. Problém je len v tom, ako uvedené zmeny v obsahu pojmu ZEJ vyjadriť explicitne v novom pojme tak, aby extenzia rozsahu nového pojmu bola totožná s extenziou rozsahu pojmu ZEJ a súčasne aby obsahová rozdielnosť extenzívne totožného rozsahu kvalifikovala rozdiely v obsahu pojmov ako ekvivalentné.

Aby sme sa dostali k novému pojmu, ktorý by bol súčasne druhou vývojovou formou pojmu ZEJ , je potrebné vrátiť sa k zmene, ktorá nastala v rozsahu pojmu $Zi1EJ$ tým, že si jedno alebo niekoľko individuí osvojilo druhý jazyk. Uvedený nový

moment teda vedie k rozštiepeniu pojmu $Zi1EJ$ na dva pojmy odlišné svojím rozsahom a obsahom, t. j. na pojmy $Z2EJ$ a $Zi1EJ$.

Keďže rozsahy uvedených pojmov spolu vytvárajú pôvodný rozsah pojmu ZEJ , mohlo by sa zdať, že rozsahy zjednotíme prostredníctvom odlišných obsahov tak, že obsahy konjunktívne spojíme. Teda $Z2EJ$ a $Zi1EJ$ by nám mohli dať pôvodný rozsah. Ak by však obsahy vzniknutých pojmov mali byť takýmto spôsobom spojené v obsahu nového pojmu, potom by platilo, že do rozsahu nového pojmu by museli patriť individua, ktoré majú súčasne vlastnosť „dvoch jazykov“ a „iba jedného“, čo evidentne nie je možné.

Preto logicky korektnou formou ich spojenia v jednom obsahu je vzťah vylučujúcej sa alternatívy, t. j. disjunkcia ($\vee\vee$). Obsah pojmu, ktorý takto dostávame, má tvar: „znalec buď dvoch, alebo iba jedného európskeho jazyka“ ($Z2EJ \vee\vee Zi1EJ$). Do rozsahu uvedeného pojmu nevyhnutne spadá celý rozsah pojmu ZEJ , pretože každé individuum z jeho rozsahu ovláda buď dva jazyky, alebo len jeden jazyk. Rovnako do rozsahu nového pojmu spadá celý rozsah pojmu $Zi1EJ$, aj keď iba tak, že v novom pojme mu prináleží len časť pôvodného rozsahu. Dopĺňajúca časť už spadá do inej časti nového pojmu, ktorou je $Z2EJ$. Obsah vyvíjajúceho sa pojmu ZEJ sa zmenil, ale tak, že by sa v každom výroku, v ktorom by bol použitý pojem ZEJ , mohol použiť pojem

$$(3) (Z2EJ \vee\vee Zi1EJ)$$

bez zmeny pravdivostnej hodnoty. Samozrejme, táto ekvivalencia obsahu uvedených pojmov je platná len pre druhý vývojový stupeň pojmu ZEJ . Prekonaný pojem $Zi1EJ$ sa ocitol v novom, vyššom pojme ako z hľadiska svojho rozsahu, tak aj z hľadiska svojho obsahu len vo forme časti alebo momentu vyššieho pojmu.

Druhú vývojovú formu pojmu ZEJ je však ešte potrebné konkretizovať vzhľadom na náš predpoklad existencie troch európskych jazykov. Z uvedeného pohľadu bude mať časť pojmu $Z2EJ$ nasledujúci tvar: „znalec (buď AB , buď AC , alebo BC) EJ “. Druhá časť pojmu bude mať tvar: „znalec (buď A , buď B , alebo C) EJ “. Jej celkový tvar potom bude:

$$(4) Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC) EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C) EJ.$$

Nie je ťažké zistiť, že uvedený tvar druhej vývojovej formy pojmu ZEJ obsahuje z kvantitatívneho hľadiska jednoduchšie formy. Ich vznik je podmienený tým, že osvojovanie si druhého jazyka má povahu postupne narastajúceho počtu „znalcov rôzneho druhého jazyka“. Osvojovanie si druhého jazyka môže mať napríklad postupnosť „znalec $AB EJ$ “, potom „znalec $AC EJ$ “ a napokon „znalec $BC EJ$ “. Rovnako sa môžu objaviť naraz alebo v inej postupnosti.

Naznačené kvantitatívne zmeny vo vývoji pojmu nás nútia chápať druhý a potom samozrejme aj vyššie vývojové stupne ako *štádiá*, v rámci ktorých vyvíjajúci sa pojem prechádza jednotlivými kvantitatívnymi zmenami. V našom prípade možno v rámci štádia druhého vývojového stupňa odlišiť kvantitatívne najjednoduchšiu formu, napríklad „znalec $AB EJ$ “, od ďalších, v rámci ktorých narastá počet jazykov ako *druhých osvojených jazykov*. To znamená, že ak pribudne „znalec $AC EJ$ “, vzniká

forma „znalec $(AB \vee \vee AC) EJ$ “, ktorá je kvantitatívne bohatšia, pretože prvého „znalca“ obsahuje len ako jednu časť. Len čo sa na druhom stupni objavuje *každý z jazykov* (A, B, C) aj *ako druhý osvojený jazyk*, pojem sa rozvíja už len z hľadiska usporiadania jednotlivých jazykov.

Moment usporiadania jazykov je podmienený tým, že každé individuum vychádza pri osvojovaní si druhého jazyka z vlastného, materinského alebo z prvého osvojeného EJ. Z tohto pohľadu treba potom diferencovať aj poradie osvojovaných jazykov. Napríklad zápisy „AB“ a „BA“ sa odlišujú práve v tom, z ktorého jazyka dané individuum začína. Je zrejmé, že najjednoduchšia forma, napríklad „znalec $AB EJ$ “ obsahuje len dve kvantitatívne možnosti – „znalec $AB EJ$ “ a „znalec $BA EJ$ “. Kvantitatívne bohatšia forma „znalec $(AB \vee \vee AC) EJ$ “ obsahuje štyri možnosti z hľadiska usporiadania jazykov.

Ak sa vrátíme k vývojovej forme (4), musíme konštatovať, že vôbec nie je najvšeobecnejšou formou pojmu Z EJ na druhom stupni, pretože nie každý jazyk sa nám tu objavuje aj ako druhý osvojený jazyk a súčasne chýbajú aj všetky rozdiely z hľadiska usporiadania jazykov. Preto ide len o formu zachytávajúcu pojem Z EJ na druhom stupni, ale len v určitom štádiu jeho pohybu.

Na základe toho, čo sme už uviedli, možno vyjadriť najjednoduchšiu formu druhého vývojového stupňa takto:

$$(4a) \quad Z (AB \vee AC \vee BA \vee BC \vee CA \vee CB) EJ \vee \vee Z (A \vee \vee B \vee \vee C) EJ.$$

Vo svojej najrozvinutejšej podobe má tvar:

$$(4b) \quad Z (AB \vee \vee AC \vee \vee BA \vee \vee BC \vee \vee CA \vee \vee CB) EJ \vee \vee Z (A \vee \vee B \vee \vee C) EJ.$$

Aby sme tento tvar zjednodušili, nahradíme symboly jazykov na ľavej strane kurzívou a dostaneme tvar:

$$(4c) \quad Z (AB \vee \vee AC \vee \vee BC) EJ \vee \vee Z (A \vee \vee B \vee \vee C) EJ.$$

Dvojice jazykov zapísané na ľavej strane kurzívou zastupujú všetky postupnosti, ktoré daná dvojica poskytuje. Výraz AB teda zastupuje výraz $(AB$ a $BA)$ atď. Týmto spôsobom uvedená forma vo všeobecnej podobe obsahuje všetky kvantitatívne možnosti obsiahnuté v druhom štádiu vývoja pojmu Z EJ. Predstavuje najrozvinutejšiu formu tohto stupňa.

Tretiu vývojovú formu dosiahne pojem Z EJ, len čo si niektoré individuum osvoji tretí európsky jazyk. Najabstraktnejšou formou uvedeného stupňa je „znalec *troch európskych jazykov*“ ($Z3EJ$). Vznik uvedenej formy opäť rozštiepi predchádzajúcu formu na dva pojmy. Na jednej strane je tu $Z3EJ$ a na druhej strane ($Z2EJ$ w $Z1EJ$). Avšak vyvíjajúci sa pojem Z EJ je schopný integrovať ich do svojho obsahu formou disjunkcie. Jeho abstraktnou podobou bude tvar:

$$(5) \quad Z (3EJ \vee \vee 2EJ \vee \vee 1EJ).$$

Za predpokladu úplnej rozvinutosti pojmu Z EJ na druhom stupni sa štádium na treťom stupni diferencuje len z hľadiska postupnosti osvojených jazykov, t. j. len kvantitatívne. Iné rozdiely v danom štádiu nevznikajú, pretože osvojenie si ktoréhokolvek jazyka ako tretieho naplní obsah vyvíjajúceho sa pojmu všetkými jazykmi.

Preto sa na tomto stupni štádium diferencuje len postupnosťou jazykov. Objavenie sa v poradí druhého jazyka ako *tretieho osvojeného jazyka* je len zmenou postupnosti prvej formy Z3EJ. Preto sa prvá forma na tomto stupni odlišuje od poslednej len tým, že posledná obsahuje všetky postupnosti.

Prvá forma vyvíjajúceho sa pojmu na treťom stupni má tvar:

$$(5a) \quad Z(ABC \vee ACB \vee BCA \vee BAC \vee CAB \vee CBA)EJ \vee\vee Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ.$$

Najrozvinutejšia bude mať tvar:

$$(5b) \quad Z(ABC)EJ \vee\vee Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ.$$

Forma posledného vývojového stupňa pojmu ZEJ jasne ukazuje všestranný a úplný rozvoj pojmu ZEJ, t. j. je formou nachádzajúcou sa v najvyššom štádiu tretieho vývojového stupňa pojmu ZEJ. Z hľadiska predpokladov, ktoré sme na začiatku prijali, sa pojem ZEJ už ďalej vyvíjať nemôže. Môže sa rozvíjať len kvantitatívne v tom zmysle, že čoraz väčší rozsah ZEJ ovláda viac ako jeden jazyk.

Vývojový pohyb pojmu ZEJ možno teda z hľadiska dosiahnutých stupňov (pričom na každom stupni predpokladáme dosiahnutie jeho najvyššieho štádia) zhrnúť do nasledujúcej schémy:

$$\begin{aligned} \text{Vznik pojmu:} & \quad ZEJ - Z(A \vee B \vee C)EJ \rightarrow \\ \text{prvú vývojovú formu} & \quad Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ \rightarrow \\ \text{druhú vývojovú formu} & \quad Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ \rightarrow \\ \text{tretiu vývojovú formu} & \quad Z(ABC)EJ \vee\vee Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ \end{aligned}$$

Záverom uvedeného príkladu by som chcel zdôrazniť niekoľko momentov:

1. Vyvíjajúci sa pojem ZEJ splňa v každom štádiu svojho vývoja podmienku totožnosti v tom zmysle, že jeho rozsah je totožný s rozsahom jeho vývojovej formy a ich obsahy sú vzájomne ekvivalentné. To znamená, že v každom výroku, kde by bol použitý pojem ZEJ, je ekvivalentne nahraditeľný:

$$\begin{aligned} \text{na prvom stupni formou} & \rightarrow Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ, \\ \text{na druhom formou} & \rightarrow Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ, \\ \text{na treťom formou} & \rightarrow Z(ABC)EJ \vee\vee Z(AB \vee\vee AC \vee\vee BC)EJ \vee\vee \\ & \quad Z(A \vee\vee B \vee\vee C)EJ. \end{aligned}$$

Pre ďalšiu analýzu vzťahov medzi uvedenými pojmi zavedieme nové výrazy. Pojem ZEJ nahradíme výrazom „Z“ a jeho jednotlivé vývojové formy výrazmi „Z₁“, „Z₂“, „Z₃“. Rozsah uvedených pojmov nahradíme výrazmi „R“, „R₁“, „R₂“, „R₃“ a obsah uvedených pojmov výrazmi „O“, „O₁“, „O₂“, „O₃“.

a) Vzťahy medzi rozsahmi uvedených pojmov majú povahu totožnosti:

$$R = R_1 = R_2 = R_3.$$

b) Vzťahy medzi obsahmi pojmov by sme mohli znázorniť nasledujúcim spôsobom:

$$O \subset O_1 \subset O_2 \subset O_3$$

$$O \leftrightarrow O_1$$

$$O \leftrightarrow O_2$$

$$O \leftrightarrow O_3.$$

Obsahy pojmov sú vo vzťahu obsiahnutosti nižšieho vo vyššom, pričom obsah „O“ je súčasne aj ekvivalentný s „O₁“ na prvom stupni, s „O₂“ na druhom a s „O₃“ na treťom vývojovom stupni. Vzťah ekvivalencie obsahu „O“ nie je podmienený totožnosťou rozsahu „R“ s „R₁“, „R₂“, „R₃“. Ak by to tak bolo, potom by aj obsahy „O₁“, „O₂“, „O₃“ museli byť ekvivalentné, pretože ich rozsahy sú tiež totožné. Obsahy „O₁“, „O₂“, „O₃“ nie sú vzájomne ekvivalentné, pretože každý vyšší obsah má v sebe vlastnosť, ktorú nižší obsah nemá, a súčasne je to taká vlastnosť, ktorú získava len časť pôvodného rozsahu. To znamená, že obsah „O₁“ tvorí len časť obsahu „O₂“ a súčasne mu prislúcha len časť „R₂“. Rovnosť rozsahov „R₁“ a „R₂“ je dôsledkom toho, že sa časť rozsahu „R₁“ zmenila a časť zodpovedajúca „O₁“ ostala nezmenená. Obsah „O₂“ však obe tieto časti spojil do rozsahu „R₂“, pretože „O₁“ premenil na relatívne samostatnú časť svojho obsahu. Teda rovnosť rozsahov „R₁“, „R₂“, „R₃“ nie je dôvodom ekvivalencie obsahov „O₁“, „O₂“, „O₃“. Preto aj ekvivalencia „O“ s obsahom „O₁“, „O₂“, „O₃“ nie je dôsledkom totožnosti ich rozsahov, ale dôsledkom toho, že obsah „O“, t. j. $(A \vee B \vee C)$, je natoľko pružný, že na každom vývojovom stupni vymedzuje presne ten istý rozsah ako obsahy „O₁“, „O₂“, „O₃“. Pružnosť obsahu „O“ je dôsledkom logického vzťahu „alternatívy“, ktorá je pravdivá vo všetkých prípadoch okrem prípadu nepravdivosti každého jej prvku. Vyjadrené inou terminológiou, „O“ implicitne obsahuje všetky možnosti konkretizované „O₁“, „O₂“, „O₃“.

c) Na základe uvedených vzťahov medzi základnými zložkami sledovaných pojmov možno prejsť k vzťahom, ktoré sa formujú na úrovni pojmov ako celkov. Aby uvedený moment bol zřejmý, zavedieme pre sledované pojmy nasledujúce výrazy:

$$Z[O R]“, „Z_1[O_1 R_1]“, „Z_2 [O_2 R_2]“, „Z_3[O_3 R_3].$$

Prvý výraz zastupuje vyvíjajúci sa pojem s jemu prislúchajúcim obsahom a rozsahom a ostatné zastupujú pojmy na jednotlivých stupňoch vývoja so zodpovedajúcim obsahom a rozsahom. Vzhľadom na to, že rozsahy uvedených pojmov sú totožné, bude vzťah medzi pojmi determinovaný ich obsahmi. To znamená, že pre pojmy platí vzťah obsiahnutosti rovnako ako pre ich samotné obsahy. A tak ako obsah vyvíjajúceho sa pojmu je ekvivalentný s ostatnými, aj pojem „Z [O R]“ je ekvivalentný s pojmi „Z [O₁ R₁]“, „Z [O₂ R₂]“, „Z [O₃ R₃]“, pričom však posledne menované nie sú vzájomne ekvivalentné.

Uvedený postup porovnávania pojmov, založený na abstrahovaní od jedného z jeho momentov (v našom prípade je to rozsah), nie je porovnávaním pojmov ako celkov, pretože vo vzťahu pojmov ako celkov zložených z obsahu a rozsahu by mala byť obsiahnutá aj jedna, aj druhá zložka pojmu. Konkrétne to znamená, že vzťah na úrovni pojmov ako celkov musí abstrahovať aj od obsahu, ale, samozrejme, tak, aby

moment ich ekvivalencie ostal zachovaný. Skúsme sa teda pozrieť na ekvivalenciu pojmov aj z iného pohľadu.

Vydeme z ekvivalencie pojmov na prvom vývojovom stupni, ktorá má podobu:

$$(6) Z [O R] \leftrightarrow Z_1 [O_1 R_1].$$

Ich ekvivalencia znamená, že ak vo výroku nahradíme pojem na ľavej strane pojmom na pravej strane, pravdivostná hodnota výroku sa nezmení. Z pohľadu nemennosti pravdivostnej hodnoty výroku sú teda oba ekvivalentné pojmy tým istým pojmom, sú totožné.

$$(7) (Z [O R] \leftrightarrow Z_1 [O_1 R_1]) \rightarrow Z = Z_1.$$

Vzhľadom na to, že totožnosť pojmov „Z“ a „Z₁“ je podmienená nemennosťou pravdivostnej hodnoty výroku, ktorá premieňa ich rozsahovú totožnosť a obsahovú rozdielnosť len na nevyhnutné predpoklady ich celkovej totožnosti, zapíšeme výraz v tvare:

$$(7a) Z = Z_1.$$

Uvedená totožnosť abstrahuje od rozsahu a obsahu pojmu, ale tak, že totožnosť rozsahov a ekvivalencia obsahov sú implicitnými podmienkami uvedenej totožnosti, ktorá sa vzťahuje na pojmy ako celky.

Analýzou ekvivalencie pojmov „Z [O R]“, „Z₁ [O₁ R₁]“ sme tak dospeli k ich *identite*, ktorá sa však vzťahuje na uvedené pojmy sprostredkovane, cez ich funkciu vo výrokoch. Funkčné hľadisko je nesporne najvšeobecnejšie a vzťahuje sa na pojmy ako celky. Rovnaký vzťah totožnosti platí medzi pojmom „Z“ a „Z₂“ a „Z“ a „Z₁“. Uvedená totožnosť však neplatí medzi pojмами „Z₁“, „Z₂“ a „Z₃“. Medzi uvedenými pojmi platí:

$$(8) Z_1 \neq Z_2 \neq Z_3.$$

2. Rozdiel medzi počiatočným a konečným stupňom vyvíjajúceho sa pojmu sa koncentruje do rozdielov ich obsahov. To, čo je pri vzniku pojmu ZEJ v jeho obsahu dané len ako možnosť, sa v jeho konečnom štádiu ukazuje ako jeho reálny obsah. Konkretizácia jeho obsahu je dôsledkom konkretizácie indivíduí zahrnutých v jeho rozsahu. Tým, že si indivíduá osvojujú nové jazyky, stávajú sa v tejto svojej určenosti alebo schopnosti rozvinutejšie, t. j. konkrétnejšie. Vývoj takto smeruje od *abstraktného pojmu* k jeho *vlastnej konkretizácii*.

3. Je zrejmé, že uvedený príklad nie je modelom vývoja všetkých pojmov, ale len určitého typu pojmov, ktorý som vo svojom príspevku pre II. slovenský filozofický kongres nazval „Bolzanovým pojmom“.²

² Výraz „Bolzanov pojem“ som použil v príspevku „Totožnosť, rozdiel a vývoj pojmov“ určenom pre II. slovenský filozofický kongres, na odlišenie dvoch typov pojmov, z ktorých jeden typ som nazval „tradičný pojem“, pretože sa naň v plnej miere vzťahuje tradičné pravidlo o obrátenom pomere ich obsahu a rozsahu. „Bolzanov pojem“ sa od tradičného odlišuje najmä v tom, že vlastnosť, ktorú indivíduu pripisuje, možno vnútorne stupňovať a rozvíjať. „Tradičný pojem“ pripisuje indivíduu vlastnosť, ktorú nie je možné vnútorne ďalej stupňovať. Indivídium

4. Pojem vo svojom pohybe "na každý stupeň ďalšieho svojho určenia povznáša celú masu svojho predchádzajúceho určenia a svojim dialektickým postupom nielenže nič nestráca, ani nič nenecháva za sebou, ale všetko, čo získal, nesie so sebou a stáva sa bohatším a kompaktnjším v sebe" [2].

*Katedra spoločenských vied FEM SPU
TR. A. Hlinku, č.2, 949 76 Nitra
e - mail: Vladimír.Manda@uniag.sk*

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1990): Vývin pojmov. **Filozofia** 45, č. 3.
[2] HEGEL, G. W. F. (1986): **Logika ako veda II**. Bratislava, 495 – 496.

danú vlastnosť buď má, alebo nemá. Širšia charakteristika uvedených pojmov je obsiahnutá v príspevku.